

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

НЕЧЕПОРЕНКО ОЛЕКСАНДР ПАВЛОВИЧ

УДК 343.775

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА
УМИСНЕ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЙ,
ВЗЯТИХ ПІД ОХОРОНУ ДЕРЖАВИ, ТА ОБ'ЄКТІВ
ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ: СОЦІАЛЬНА
ОБУМОВЛЕНІСТЬ, СКЛАД ЗЛОЧИНУ ТА ПОКАРАННЯ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник –

кандидат юридичних наук, доцент
Шульга Андрій Михайлович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, професор кафедри
кримінального права та кримінології
факультету № 1.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Денисов Сергій Федорович,
Академія Державної пенітенціарної
служби, начальник кафедри
кримінального, кримінально-
виконавчого права та кримінології;

доктор юридичних наук, доцент
Шаблистий Володимир Вікторович,
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри кримінального
права та кримінології факультету № 3.

Захист відбудеться 28 листопада 2016 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 27 жовтня 2016 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Д. Ю. Кондратов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) зони є об'єктами права власності Українського народу. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону (ст. 13 Конституції України). Природним ресурсом може виступати будь-яка частина навколишнього природного середовища, яку людина використовує чи може використовувати для задоволення своїх життєвих потреб. До природних ресурсів, на які поширюється виключне право власності Українського народу, належать, зокрема, території, що взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду.

Одним із основних засобів правової охорони природних ресурсів, у тому числі й територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, вважається їх кримінально-правова охорона та, зокрема, кримінальна відповідальність. Чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК України) така відповідальність передбачена й за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду – ст. 252 КК України. Недосконалість існуючої редакції ст. 252 КК України, складність при практичному застосуванні цієї норми викликає потребу у розробці нових форм юридичного впливу та встановлення оптимальних засобів впливу саме кримінально-правового характеру на порушників законодавства у сфері охорони, використання і відтворення територій, що знаходяться під особливою охороною держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

Проблема кримінально-правової охорони природних об'єктів та довкілля в цілому не залишалася поза увагою науковців. Розв'язанню цього питання присвячували дисертаційні дослідження та наукові праці у галузі кримінального права, кримінології, а також екологічного права вітчизняні й зарубіжні вчені, зокрема: В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, С. Б. Гавриш, В. О. Глушков, А. П. Гетьман, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, О. Л. Дубовик, О. О. Дудоров, Е. М. Жевлаков, О. С. Колбасов, О. М. Костенко, В. В. Костицький, Н. Р. Малишева, В. К. Матвійчук, М. І. Мельник, А. А. Музика, В. О. Навроцький, В. В. Петров, П. Ф. Повеліцина, В. М. Раднаєв, В. П. Самокиш, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, Є. В. Фесенко, М. І. Хавронюк, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга, С. С. Яценко та інші.

У сучасних умовах незалежної української держави спектр наукових досліджень розширився, результатом чого є суттєве оновлення природоохоронного, адміністративного та кримінального законодавства. Інтерес до проблематики кримінально-правової охорони територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду в останній час суттєво зростає, що обумовлено особливостями сучасної політичної та соціально-економічної ситуації в державі.

Вищезазначене підтверджує необхідність проведення комплексного дослідження соціальної обумовленості та складу умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-

заповідного фонду, а також проблемних питань кваліфікації цього посягання та обґрунтування видів і розмірів покарань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає положенням розділу 1 Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008, пункту 5.15, 5.16 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 років, схвалених рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ від 23.02.2016 р. (протокол № 2), а також комплексній темі наукових досліджень кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ на 2014–2018 роки «Протидія злочинності кримінально-правовими та кримінологічними засобами» (номер державної реєстрації 0113U008195). Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ 21.02.2014 р. (протокол № 2), уточнена вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23.02.2016 р. (протокол № 2).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є комплексна наукова розробка підстав і засобів диференціації кримінальної відповідальності та покарання за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, вироблення рекомендацій з удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за це посягання та практики його застосування.

Цій меті підпорядковані такі задачі:

- визначити поняття і зміст умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, місце складу злочину в системі злочинів проти довкілля;
- з'ясувати сучасний стан підстав та умов криміналізації умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, перевірити оптимальність меж криміналізації цього явища та дотримання принципів її проведення;
- розкрити зміст об'єкта та проаналізувати ознаки предмета умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду;
- надати характеристики об'єктивної сторони умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду;
- здійснити уточнення змісту передбачених у диспозиції ст. 252 КК України таких ознак суспільно небезпечного діяння, як «знищення» та «пошкодження»;
- розкрити суб'єктивні ознаки умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду;
- розглянути кваліфікуючі ознаки умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, передбачені в ст. 252 КК України;

– проаналізувати види та розміри покарань, передбачених за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду;

– сформулювати та обґрунтувати пропозиції щодо внесення змін до ст. 252 КК України з метою її вдосконалення та підвищення ефективності правозастосування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у зв'язку із забезпеченням кримінально-правової охорони територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду від їх знищення або пошкодження.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

Методи дослідження. Основним використаним у дисертації засобом наукового пізнання є діалектичний метод (його застосовано у всіх розділах), який дозволив проаналізувати кримінальне законодавство України щодо відповідальності за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду і практику його застосування через поглиблене вивчення більш загальних категорій кримінального права. Догматичний (формально-логічний) метод забезпечив юридичний аналіз елементів та ознак складу злочину, передбаченого ст. 252 КК України (розділи 2–3). Герменевтичний метод застосовано при з'ясуванні змісту приписів вітчизняного кримінального законодавства та нормативно-правових актів, що регулюють екологічні та природоохоронні відносини (розділи 1–2). Системно-структурний аналіз сприяв визначенню змісту низки ознак, які характеризують склад умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, з урахуванням положень інших галузей вітчизняного права (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1, 4.1). Порівняльну оцінку положень кримінального законодавства деяких зарубіжних держав щодо відповідальності за злочинні посягання на території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду забезпечив порівняльно-правовий метод (підрозділ 4.2). З'ясування генезису законодавства України щодо правового забезпечення охорони територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду здійснено за допомогою історико-правового методу (підрозділи 1.1, 4.2). Аналіз та узагальнення матеріалів судової практики забезпечили статистичний та конкретно-соціологічні методи (у всіх розділах).

Емпіричним підґрунтям дослідження є результати аналізу 35 кримінальних справ, що знаходяться в Єдиному Державному реєстрі судових рішень.

Правову основу дослідження становлять Конституція України, міжнародні правові акти, кримінальне та екологічне законодавство України, зокрема КК України, закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про екологічну мережу України», «Про природно-заповідний фонд України» тощо.

Науково-теоретичною основою дослідження є наукові твори та публікації вітчизняних і зарубіжних фахівців з кримінального права, кримінології, конституційного та екологічного права.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першим у сучасній Україні комплексним монографічним дослідженням соціальної обумовленості, окремих елементів складу злочину, передбаченого ст. 252 КК України, кваліфікуючих ознак та покарання за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. В результаті проведеного дослідження сформульовано низку положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем, а саме:

вперше:

- визначено, що умисним знищенням або пошкодженням територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду є суспільно небезпечне умисне діяння, передбачене ст. 252 КК України, вчинене відповідним суб'єктом, та яке посягає на відносини у сфері охорони, раціонального використання й відтворення об'єктів рослинного світу України, а саме територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду;

- встановлено, що існування норми, передбаченої ст. 252 КК України, повністю відповідає загальноновизнаним у теорії кримінального права підставам криміналізації суспільно небезпечних діянь (заборонене нею діяння має достатньо високий рівень суспільної небезпечності; успішна протидія йому менш репресивними способами неможлива; діяння відносно поширене; існує необхідність кримінально-правової охорони основних конституційних прав та свобод людини; наявні міжнародно-правові стандарти вимагають протидії злочинам проти довкілля взагалі та конкретно проти територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду);

- здійснено системний аналіз співвідношення умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду з аналогічними нормами, передбаченими у зарубіжних КК, який показує, що конструкція норми, передбаченої ст. 252 КК України, є найбільш логічною за викладенням і змістом, але при цьому вона потребує оптимізації;

удосконалено:

- розуміння основного безпосереднього об'єкта умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, яким виступає нормальний природний якісний і кількісний стан екологічної мережі та природних елементів, які до неї належать, у тому числі й території, що особливо охороняються державою, а також об'єкти природно-заповідного фонду України як невід'ємного елементу довкілля;

- аргументацію про визнання предметом злочину, передбаченого ст. 252 КК України, екологічної мережі в цілому як єдиної територіальної системи, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення й зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні;

- зміст поняття «знищення» та «пошкодження», яким визнається повна або часткова втрата природних властивостей територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, що унеможливує або суттєво ускладнює їх використання за цільовим призначенням через зовнішній вплив;

- положення про оптимізацію існуючих санкцій складу умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду шляхом підвищення розміру штрафу у некваліфікованому складі та зменшення строку позбавлення волі у кваліфікованому складі, що відповідає принципу гуманізації;

дістало подальший розвиток:

- положення щодо кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак злочинних посягань на суспільні відносини у сфері охорони, раціонального використання, збереження та відтворення територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, що обумовлюється наявністю додаткового безпосереднього об'єкта – життя, здоров'я людей, відносин власності тощо;

- позиція про недоцільність застосування за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб через відсутність єдиної концепції кримінальної відповідальності юридичних осіб в доктрині кримінального права.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки, пропозиції й рекомендації, сформульовані в дослідженні, можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – як основа для подальшого вивчення проблем охорони довкілля, забезпечення екологічної рівноваги (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 25 лютого 2016 року);

- у нормотворчій сфері – для вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність за правопорушення у сфері охорони територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду України;

- у правозастосовній сфері – для вдосконалення практики застосування ст. 252 КК України при кваліфікації злочинів, розмежуванні суміжних їх складів;

- у навчальному процесі – матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці підручників та навчальних посібників, а також під час викладання дисциплін «Кримінальне право», «Кваліфікація злочинів, підслідних ОВС» (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес ХНУВС від 15 березня 2016 року).

Апробація результатів дисертації. Висновки й пропозиції, викладені в дослідженні, обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 ХНУВС, кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС, доповідались автором на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах і семінарах, а саме: «Актуальні проблеми кримінального права та процесу» (м. Кривий Ріг, 12 червня 2015 р.), «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції» (м. Харків, 15 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і результати, практичні рекомендації дисертаційного дослідження знайшли відображення у 7 наукових публікаціях, зокрема у 5 наукових статтях, з яких 4 опубліковані у наукових фахових виданнях України, 1 – у виданні, включеному до міжнародної наукометричної бази даних, а також у тезах 2 наукових доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (249 найменувань) та двох додатків. Повний обсяг дисертації становить 209 сторінок, з них основний текст – 173 сторінки, список використаних джерел – 27 сторінок, додатки – 9 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито зміст і стан проблеми, яка підлягає аналізу, охарактеризовано зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, визначено мету й задачі дослідження, його об'єкт, предмет, методологічні та теоретичні засади, наведено дані про їх апробацію.

Розділ 1 «Соціальна обумовленість встановлення кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Поняття умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, та його місце в системі злочинів проти довкілля»* проведено аналіз чинного законодавства у сфері охорони, раціонального використання, збереження та відновлення територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Констатовано, що злочином знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду визнається лише у випадку наявності таких ознак: суспільної небезпеки; винності (а саме умислу); протиправності – передбаченості його у ст. 252 КК України; наявності відповідного суб'єкта та порушенні нормального (природного) якісного й кількісного стану цього природного ресурсу.

У *підрозділі 1.2 «Підстави та умови криміналізації умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»* доведено, що криміналізація умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду є закономірним і соціально обумовленим кроком законодавця. Основним криміналізаційним приводом, на думку автора, стало суттєве погіршення стану природно-заповідного фонду та інших особливо охоронюваних територій, що пов'язано з неконтрольованими вирубками дерев з метою отримання наживи, а також незаконним видобутком бурштину тощо. Наявні підстави й умови підтверджують правильність та обумовленість існування кримінально-правової заборони знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

Розділ 2 «Кримінально-правова характеристика об'єктивних ознак умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» містить два підрозділи.

На початку підрозділу 2.1 *«Об'єкт та предмет умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»* наведено існуючі в літературі погляди щодо розуміння об'єкта злочину. Розкрито зміст родового й основного безпосереднього об'єкта умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Встановлено, що додатковим безпосереднім об'єктом даного складу виступають життя та здоров'я людей, а також право власності на означені об'єкти природи і нормальний якісний та кількісний стан інших супутніх об'єктів довкілля (флора й фауна, землі, водні об'єкти, надра тощо).

У роботі визначено, що предметом умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду визнаються саме території, які охороняються державою, та об'єкти природно-заповідного фонду. Автор пропонує визнавати предметом даного злочину екомережу. У зв'язку з цим потребує уточнення існуюча редакція ст. 252 КК України в частині закріплення предмета злочину.

У підрозділі 2.2 *«Об'єктивна сторона умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»* зазначено, що суспільно небезпечне діяння описане у диспозиції ст. 252 КК України як знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Дисертантом визначено, що ключовою формулою об'єктивної сторони умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду виступає формула «діяння – наслідок», що означає настання суспільно небезпечних змін в об'єкті кримінально-правової охорони вже в момент скоєння діяння. У зв'язку з цим автор поділяє точку зору науковців, які вважають, що склад злочину, передбаченого ст. 252 КК України, є матеріальним. Автором запропоновано власне визначення понять «знищення» і «пошкодження» територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

Дисертант наголошує на тому, що місце вчинення злочину, передбаченого ст. 252 КК України, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного злочину, – це певні, визначені в натурі на місцевості земельні ділянки, на яких розташовані означені предмети (території, що охороняються державою, та об'єкти природно-заповідного фонду) і які мають особливий юридичний статус, що визначає їх режим охорони та використання.

Розділ 3 «Кримінально-правова характеристика суб'єктивних ознак умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» містить два підрозділи.

У підрозділі 3.1 *«Суб'єкт умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»* з'ясовано ознаки суб'єкта злочинного посягання. Ним визнається загальний суб'єкт. Як свідчить аналіз правозастосовної практики, вчинення означеного діяння службовими особами не є поширеним. Враховуючи це, дисертант пропонує

кваліфікувати дії службових осіб, які умисно знищують або пошкоджують території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду, використовуючи при цьому своє службове становище, за сукупністю: відповідна частина ст. 252 КК України та відповідна частина статті (стаття), що передбачає відповідальність за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Автор аналізує точки зору щодо проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб і робить висновок про неможливість застосування даного кримінально-правового інституту у випадку вчинення злочину, передбаченого ст. 252 КК України.

У підрозділі 3.2 *«Суб'єктивна сторона умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»* досліджуються загальні питання суб'єктивної сторони, її ознаки та надається їх характеристика. У результаті автор дійшов висновку про те, що аналізований злочин може бути вчинено лише умисно (прямий або непрямий умисел). При цьому ставлення до похідних наслідків у виді завдання шкоди життю, здоров'ю людині, відносинам власності, а також довіллю характеризується необережною формою вини, що пов'язано зі злочинною необізнаністю винної особи стосовно нерозривних зв'язків між якісним і кількісним станом територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду й безпекою життя, здоров'я чи довілля. У цьому випадку можна говорити про змішану форму вини у кваліфікованому складі.

Мотив і мета є факультативними ознаками суб'єктивної сторони умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

Розділ 4 «Проблемні питання кваліфікації та покарання за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 4.1 *«Проблемні питання кваліфікації та характеристика кваліфікуючих ознак умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»* зазначається, що у нормі, якою передбачено відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, основним засобом диференціації кримінальної відповідальності виступають кваліфікуючі ознаки.

У результаті аналізу кваліфікуючих ознак складу, передбаченого ст. 252 КК України, автор їх відніс до групи так званих спеціальних ознак(що притаманні зазначеній групі злочинних посягань проти довілля): заподіяння шкоди шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Дисертант під знищенням або пошкодженням територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду шляхом підпалу пропонує розуміти їх знищення або пошкодження вогнем, якщо при цьому мала місце загибель людей та інші тяжкі наслідки, тобто існувала загроза життю та здоров'ю людей або завдання значної матеріальної шкоди. Під знищенням або пошкодженням територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду іншим загальнонебезпечним способом (ч. 2 ст. 252 КК України) дисертант пропонує

розуміти їх знищення або пошкодження шляхом вибуху, затоплення та іншими способами, які загрожують життю і здоров'ю людей або завданням значних матеріальних збитків.

У результаті аналізу змісту такої кваліфікуючої ознаки, як «тяжкі наслідки», автором пропонується під ними розуміти таке заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу та людині, яке характеризується підвищеною небезпекою для всього живого і пов'язане з руйнуванням чи істотним ушкодженням значних природних територій, втратою унікальних та рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, масовими захворюваннями людей, масовою загибеллю чи масовими тяжкими захворюваннями диких тварин на великій території тощо.

Дисертантом доведено потребу у диференціації кримінально-правової охорони, по-перше, життя і здоров'я людини, а по-друге, довкілля та майнових правовідносин шляхом доповнення ст. 252 КК України частиною третьою та встановлення більш жорсткішої санкції, ніж у ч. 2 ст. 252 КК України. Таким чином буде досягнута рівновага, відповідно до якої умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, вчинене шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, буде кваліфікуватися за ч. 2 ст. 252 КК України, а таке знищення або пошкодження, що спричинило загибель людей та іншу шкоду життю і здоров'ю людей, – за ч. 3 ст. 252 КК України.

У підрозділі 4.2 *«Кримінально-правові проблеми встановлення покарання за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»* з метою перевірки санкції ст. 252 КК України на оптимальність дисертантом було здійснено порівняння санкцій за злочини у сфері охорони та використання територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду в інших країнах зі схожими соціально-правовими умовами та екологічним станом. У результаті порівняння було зроблено висновки про м'якість покарання за некваліфіковане умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, що свідчить про реально діючий принцип гуманізму у національному кримінальному законодавстві.

Враховуючи суспільну небезпечність даного злочину та незворотні наслідки, дисертантом пропонується підвищити розміри штрафу, тим самим зробити «економічно не вигідним» вчинення умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Штраф у розмірі від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян вбачається оптимальним. Якщо ж шкода територіям та об'єктам природно-заповідного фонду буде заподіяна шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом чи заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі, то автором пропонується застосовувати покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк (ч. 2 ст. 252 КК України). За спричинення загибелі людей, масову загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу, заподіяння матеріальної шкоди в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки пропонується застосовувати покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Дисертант пропонує привести у відповідність розмір покарання за спричинення загибелі людей з необережності (ч. 2 ст. 252 КК України у чинній редакції). Так, санкція за ч. 2 ст. 119 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років. У той же час санкція ч. 2 ст. 194 КК України (умисне знищення або пошкодження майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або яке заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки) передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до десяти років. Враховуючи сучасні тенденції до гуманізації покарання, логічним буде знизити верхню межу розміру покарання з дванадцяти до десяти років позбавлення волі.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснене теоретичне узагальнення та запропоноване нове вирішення наукового завдання, яке полягає в аналізі змісту підстав кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, виявленні проблем її диференціації, а також покарання. На підставі здійсненого аналізу отримано нові науково обґрунтовані висновки та пропозиції щодо відповідних положень КК України та практики його застосування. Основні результати дослідження полягають у наступному:

1. На підставі аналізу існуючих точок зору щодо визначення поняття злочину сформульоване у роботі поняття умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду дозволяє визначити обов'язкові ознаки цього злочину: 1) суспільна небезпечність даного діяння; 2) вина у формі умислу; 3) протиправність – передбаченість ст. 252 КК України; 4) суб'єкт злочину – фізична, осудна особа, яка досягла 16 років. При цьому як специфічну ознаку слід визначити об'єкт кримінально-правової охорони – суспільні відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

2. Криміналізація умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду стала послідовним кроком держави в рамках реалізації кримінально-правової політики, спрямованої на захист природних ресурсів та їх складових, зокрема територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Підстави й умови соціальної обумовленості (криміналізації) умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду повністю відповідають загальноновизнаним у теорії кримінального права підставам та умовам криміналізації.

3. Родовим об'єктом умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду пропонується визнавати екологічно безпечний стан навколишнього природного середовища (довкілля) як певної сукупності екосистем і природних об'єктів, який відповідає встановленим у законодавстві критеріям, стандартам, лімітам і нормативам, що

забезпечує нормальні та сприятливі умови для життєдіяльності й розвитку людського суспільства. У свою чергу, основним безпосереднім об'єктом умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду необхідно визнавати нормальний природний якісний і кількісний стан екологічної мережі та її складових. Додатковими безпосередніми об'єктами треба вважати: по-перше, життя та здоров'я людей; по-друге, право власності на означені об'єкти природи; по-третє, нормальний якісний та кількісний стан інших супутніх об'єктів довкілля.

4. На підставі проведеного дослідження пропонується визнавати предметом даного злочину екомережу, до складу якої входять також і території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду, а також інші, не менш корисні та важливі території та об'єкти довкілля.

5. Під знищенням територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (об'єктів екомережі) треба розуміти суспільно небезпечний та протиправний вплив, внаслідок якого цим об'єктам природи заподіюється шкода, коли вони перестають фізично існувати або продовжують своє існування зі зміненою формою, будовою, структурою, що обумовлює подальшу неможливість відновлення їх властивостей та якості, а цінність та споживча вартість, здатність задовольняти різноманітні потреби людини шляхом використання цих об'єктів екомережі за цільовим призначенням втрачається повністю й назавжди (повна постійна непридатність), такі об'єкти втрачають здатність до відокремлення від природного середовища чи відновлення заново шляхом вкладення праці людини, її коштів, а власник чи інший законний володілець або користувач позбавляється як права власності, так і можливості володіти, користуватися чи розпоряджатися такими об'єктами, тому вони випадають з екологічного, соціального та економічного обігу.

Під пошкодженням територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (об'єктів екомережі) треба розуміти суспільно небезпечний та протиправний вплив, внаслідок якого цим об'єктам природи заподіюється шкода, коли вони продовжують своє існування лише зі зміненою формою, будовою, структурою, що обумовлює подальшу можливість відновлення їх властивостей та якості, а цінність та споживча вартість, здатність задовольняти різноманітні потреби людини шляхом використання цих об'єктів екомережі за цільовим призначенням не втрачається, такі об'єкти не втрачають здатність до відокремлення від природного середовища чи відновлення заново шляхом вкладення праці людини, її коштів, а власник чи інший законний володілець або користувач позбавляється як права власності, так і можливості володіти, користуватися чи розпоряджатися такими об'єктами, тому вони не випадають з екологічного, соціального та економічного обігу.

6. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду – злочин, що характеризується матеріальним складом. Особливістю об'єктивної сторони даного злочину є те, що вона має формулу «діяння – наслідок». Це означає, що знищення або пошкодження одномоментно виступає і суспільно небезпечним діянням, і суспільно небезпечним наслідком.

7. Доведено, що суб'єкт умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду – це будь-яка фізична особа (громадяни України, іноземці й особи без громадянства). Не можуть бути визнані суб'єктом злочину юридичні особи, хоча в науковій літературі та на законодавчому рівні питання доцільності запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб на сьогодні є одним з найбільш актуальних та обговорюваних.

Проблема визнання юридичної особи в кримінальному праві України потребує чіткої правової регламентації, враховуючи обставину гармонізації власного законодавства з міжнародним та негативні наслідки науково-технічного прогресу.

8. Службові особи, які використовують своє службове становище та службові повноваження для умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, повинні нести відповідальність за сукупністю злочинів – за ст. 252 КК України і нормою про за відповідний злочин у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

9. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду може здійснюватись як із прямим, так і з непрямыми умислом, адже безпосередньо диспозиція ст. 252 КК України передбачає лише умисні діяння, залишаючи за межами складу злочину необережну форму вини. Проведене дослідження підтверджує тезу про те, що мова про змішану форму вини може йти лише у випадку спричинення загибелі людей (хоча б однієї людини) або інших тяжких наслідків (завдання тілесних ушкоджень різної тяжкості, матеріальної шкоди в особливо великому розмірі тощо). Усвідомлення особою вчинення суспільно небезпечного діяння характеризує його лише як умисне, а психічне ставлення особи до загибелі людей або інших тяжких наслідків – як необережне, тобто настання зазначених наслідків не охоплюється умислом винного.

10. Диференціація кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється за двома основними напрямками: 1) закріпленням кваліфікуючих ознак злочину; 2) встановленням альтернативних санкцій.

Захист життя та здоров'я людини є пріоритетним напрямом охорони з боку держави. Доцільним і логічним вбачається віднесення кваліфікуючих ознак до певних частин залежно від ступеня та характеру суспільної небезпеки: вчинення умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом чи заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі (ч. 2 ст. 252 КК України) та спричинення загибелі людей, масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу, заподіяння матеріальної шкоди в особливо великому розмірі або інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 252 КК України).

Зважаючи на суспільну небезпечність умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду і його наслідки, що можуть проявлятися у майбутньому, вбачається слушним підвищення розміру штрафу від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів

доходів громадян, тим самим зробити, насамперед, економічно не вигідним вчинення злочину, передбаченого ст. 252 КК України.

11. Пропонується ст. 252 КК України викласти у такій редакції:

«Стаття 252. Умисне знищення або пошкодження територій та об'єктів екологічної мережі України

1. Умисне знищення або пошкодження територій та об'єктів екологічної мережі України, –

карається штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Ті самі дії, вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, чи заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі, –

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу, заподіяння матеріальної шкоди в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Примітка.

1. У цій статті матеріальна шкода вважається заподіяною у великому розмірі, якщо її розмір у сто або більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

2. Матеріальна шкода вважається заподіяною в особливо великому розмірі, якщо її розмір у шістсот або більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Нечепоренко О. П. Щодо соціально-правової обумовленості криміналізації умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду / О. П. Нечепоренко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2014. – № 2 (49). – С. 111–121.

2. Нечепоренко О. П. Особливості об'єктного складу умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду / О. П. Нечепоренко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2014. – № 3 (50). – С. 154–166.

3. Нечепоренко О. П. Особливості суб'єкта умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду / О. П. Нечепоренко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2014. – № 4 (51). – С. 161–167.

4. Нечепоренко О. П. Ще раз про визначення суспільно небезпечного діяння злочину, передбаченого ст. 252 КК України / О. П. Нечепоренко // Право.ua. – 2015. – № 4. – С. 127–132.

5. Нечепоренко О. П. Теоретичне визначення поняття умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду / О. П. Нечепоренко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ – 2015. – № 3 (70). – С. 75–81.

6. Нечепоренко О. П. Окремі питання ознак суб'єкта умисного знищення об'єктів природно-заповідного фонду/ О. П. Нечепоренко // Актуальні проблеми кримінального права та процесу : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 12 червня 2015 р.). – Кривий Ріг : Донецький юридичний інститут МВС України, 2015. – С. 155–157.

7. Нечепоренко О. П. Особливості корупційних проявів у сфері охорони та використання територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду / О. П. Нечепоренко // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 15 квітня 2016 р.). – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. – С. 187–190.

АНОТАЦІЇ

Нечепоренко О. П. Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду: соціальна обумовленість, склад злочину та покарання. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2016.

У роботі запропоноване теоретичне визначення умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, та здійснений юридичний аналіз ознак складу злочину, передбаченого ст. 252 КК України. Надано оцінку підставам та умовам криміналізації умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Проаналізовано склад ст. 252 КК України, надано кримінально-правову характеристику його об'єктивних та суб'єктивних ознак. Визначено зміст кваліфікуючих ознак цього злочину. Розглянуто окремі питання покарання за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

У роботі містяться рекомендації щодо вдосконалення норми вітчизняного законодавства про відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Запропоновані рекомендації щодо удосконалення положень ст. 252 КК України.

Ключові слова: соціальна обумовленість, кримінальна відповідальність, склад злочину, умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, екологічна мережа, покарання.

Нечепоренко А. П. Уголовная ответственность за умышленное уничтожение или повреждение территорий, взятых под охрану государства, и

объектов природно-заповедного фонда: социальная обусловленность, состав преступления и наказание. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2016.

В диссертации предложено теоретическое определение умышленного уничтожения или повреждения территорий, взятых под охрану государства, и объектов природно-заповедного фонда, а также осуществлен юридический анализ признаков состава преступления, предусмотренного ст. 252 УК Украины. Оценены основания и условия криминализации данного преступного деяния.

Непосредственным объектом умышленного уничтожения или повреждения территорий, взятых под охрану государства, и объектов природно-заповедного фонда предлагается считать естественное качественное и количественное состояние экологической сети. Дополнительным непосредственным объектом преступления могут выступать жизнь и здоровье людей, собственность и естественное качественное и количественное состояние отдельных элементов окружающей природной среды. Исследуются признаки предмета преступного посягательства – территории, взятые под охрану государства, и объекты природно-заповедного фонда, а также доказывается, что универсальным и всеобъемлющим предметом выступает экологическая сеть Украины.

Объективная сторона умышленного уничтожения или повреждения территорий, взятых под охрану государства, и объектов природно-заповедного фонда характеризуется общественно опасным деянием в виде уничтожения или повреждения указанных предметов и сложными общественно опасными последствиями. Во-первых, основное последствие – экологический вред. Во-вторых, производное последствие – вред жизни, здоровью людей, собственности или окружающей природной среде в случае уничтожения или повреждения территорий, взятых под охрану государства, и объектов природно-заповедного фонда.

В результате проведенного автором исследования признаков субъекта преступления, сделан вывод об отсутствии особенностей субъектного состава, а вопрос уголовной ответственности служебных лиц должен решаться путем применения института совокупности преступлений. Субъективная сторона данного преступления характеризуется умышленной формой вины. И лишь в квалифицированном составе (ч. 2 ст. 252 УК Украины) возможна смешанная форма вины – умысел по отношению к деянию и неосторожность по отношению к квалифицированным последствиям.

Диссертантом анализируются квалифицирующие признаки умышленного уничтожения или повреждения территорий, взятых под охрану государства, и объектов природно-заповедного фонда. Предлагается разграничить такие квалифицирующие признаки, как совершение деяния путем поджога или иным общеопасным способом (ч. 2 ст. 252 УК Украины) и причинение смерти людей, вред здоровью, массовая гибель объектов животного или растительного мира, причинение вреда в крупном или особо крупном размере (ч. 3 ст. 252 УК Украины).

Реализуя принцип гуманизации наказания, автором предлагается за нетяжкие преступления, к которым относится и преступление, предусмотренное ст. 252 УК

Украины, назначать наказания, не связанные лишением или ограничением свободы, а в большинстве случаев использовать имущественные или финансовые взыскания (штраф). Предлагается внесение авторских изменений в действующий Уголовный кодекс Украины с целью его оптимизации.

Ключевые слова: социальная обусловленность, уголовная ответственность, состав преступления, умышленное уничтожение или повреждение территорий, взятых под охрану государства, и объектов природно-заповедного фонда, экологическая сеть, наказание.

Necheporenko O. P. Criminal liability for intentional destruction or impairment of territories protected by the State and objects of natural reserve fund: social conditioning, corpus delicti, penalty. – Published as manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Law, Speciality 12.00.08. – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2016.

The paper presents a theoretical definition of intentional destruction or impairment of territories protected by the State and objects of nature preserves and carried out a legal analysis of a crime under Art. 252 of the Criminal Code of Ukraine. The assessment of criminalization grounds and conditions of intentional destruction or impairment of territories protected by the State and objects of natural reserve fund are provided. Components of art. 252 of the Criminal Code of Ukraine are analyzed, criminal legal description of its objective and subjective signs are provided. The content of aggravating circumstances of the crime is identified. Certain issues of penalties for intentional destruction or impairment of territories protected by the State and objects of natural reserve fund are considered.

The paper contains recommendations for improving standards of national legislation on liability for intentional destruction or impairment of territories protected by the State and objects of natural reserve fund. The recommendations for improving the provisions of Art. 252 of the Criminal Code of Ukraine are proposed.

Key words: social conditionality, criminal liability, corpus delicti, intentional destruction or impairment of territories protected by the State and sites of natural reserve fund, ecological network, penalty.

Підписано до друку 17.10.2016 р. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60х84/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет внутрішніх справ,
пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

Друкарня Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27.